

**ANDREJ MELICHERČÍK – OSOBNOSŤ V DOBE, DOBA
V OSOBNOSTI (NA PRÍKLADE JEDNEJ BÁDATELSKEJ
TÉMY)****Andrej Melicherčík – A Personality in One Era, an Era
in One Personality (through the Example of a Research
Topic)****HANA HLÔŠKOVÁ**

DOI 10.26363/SN.2018.1.06

© Ústav etnológie SAV

*Doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Katedra etnológie a muzeológie, Filozofická fakulta
Univerzity Komenského, Gondova 2, 814 99 Bratislava; e-mail: anna.hloskova@uniba.sk*

Prof. PhDr. Andrej Melicherčík, CSc. (1917–1966) is one of the founding personalities of professional folklore studies in Slovakia. During his studies of Slovak and German at the Slovak University (today, Comenius University) in Bratislava, he was largely influenced by the lectures of P. G. Bogatyryov who was at that time working at the Bratislava university. Bogatyryov's application of functional structuralism was an inspiration for Melicherčík's research and theoretical thinking about the phenomena of traditional culture, specifically folklore, but the paper also focuses on Melicherčík's application of the so-called Marxist methodology. The article deals with the thematic and methodological contexts of Melicherčík's significant work on the contemporary historical and political turning points of the 20th century in Czechoslovakia. The author focused on one of the dominant topics of Melicherčík's research programme – the robber/Jánošík tradition, and describes the underlying conceptual contexts and the methodological tools used. The objects of analysis were Melicherčík's monograph books on this topic and chapters in synthesis works.

Key words: Andrej Melicherčík, the history of folklore studies, methodology, robber traditions

Kľúčové slová: Andrej Melicherčík, dejiny folkloristiky, metodológia, zbojnícka tradícia

How to cite: Hlôšková, H. (2018). Andrej Melicherčík – osobnosť v dobe, doba v osobnosti (na príklade jednej bádateľskej témy).

Slovenský národopis, 66(1), 140–155, doi: 10.26363/SN.2018.1.06

„Ja mám byť chlap, ja mám byť hrdina? Ja mám byť vzor? A vy sa budete vyvaľovať doma v duchnách, čo? A ja prídem o ľadviny! Máme plány s Aničkou, ja chcem byť normálny človek, čo normálne pekne, čestne prežije svoj život. Ja nechcem vojsť do čítanky. (...) Tristo rokov bude zo mňa žiť táto literatúra – a ja ani tridsať...”

Stanislav Štepka: *Jááánošítk*¹

1 Stanislav Štepka (*1944) – dramatik, spisovateľ, herec, autor divadelnej hry *Jááánošítk*, ktorej premiéru uviedlo Radošínske národné divadlo 14. 11. 1970 v Klube mladých v obci Radošina. Divadlo tam vzniklo

ÚVODNÉ POZNÁMKY

V januári uplynulého roku sme si pripomenuli sté výročie narodenia Andreja Melicherčíka² – významnej a svojím vedeckým i pedagogickým dielom zaujímavej osobnosti národopisu/folkloristiky na Slovensku.³ Nateraz posledným komplexnejším príspevkom k dejinám folkloristiky na Slovensku je zborník štúdií z roku 1996 (Leščák /Ed./, 1996) a stále platí konštatovanie, že i napriek dovtedajším takto zamieraným prácam (Dzubáková, 1976; Michálek, 1990; Hlôšková, 2009) nie sú staršie dejiny folkloristiky spracované tak komplexne ako dejiny etnografie/národopisu z pera V. Urbancovej (Urbancová, 1970, 1987). V ostatných rokoch sa obrátila prostredníctvom grantových projektov Katedry etnológie a folkloristiky FF UKF, ako aj Ústavu etnológie SAV pozornosť etnológov/folkloristov k novším dejinám disciplíny na Slovensku (Beňušková, Jágerová, Nádaská, 2013; Kiliánová, Zajonc, 2016). V súvislosti s povojnovými dejinami folkloristiky môže byť inšpiratívna práca M. Šrámkovej o českej prozaickej folkloristike (Šrámková, 2008). Som presvedčená, že to všetko sú podnetné impulzy na tzv. nové čítanie Andreja Melicherčíka. V roku Melicherčíkovho jubilea s takýmto prístupom charakterizovala jeho bádateľský prínos k štúdiu ľudovej piesne a fenoménu *súčasnosť* E. Krekovičová (Krekovičová, 2017). Melicherčíkovmu vedeckému a pedagogickému odkazu sa pred časom sústredenejšie v parciálnych štúdiách venovali jeho žiaci – J. Michálek (Michálek, 1977) a M. Leščák (Leščák, 2003).

V tomto príspevku sa venujem tematickým a metodologickým kontextom výrazného Melicherčíkovho diela, ktoré súviseli s dobovými zlomovými historicko-politickými udalosťami 20. storočia v Československu. Sústredila som sa na jednu z dominantných tém Melicherčíkovho bádateľského programu – na zbojnícku/jánošíkovskú tradíciu a pokúšam sa charakterizovať, do akých konceptuálnych rámcov bádateľ túto tému zasadzuje a aké metodologické nástroje na to používa. Objektom analýzy boli Melicherčíkove publikované príspevky k tejto problematike. Prihliadala som aj na archívne materiály a jeho písomnú pozostalosť. Pokus o „nové čítanie“ prác Andreja Melicherčíka má byť príspevkom k dejinám vedeckého myslenia v etnológii/folkloristike na Slovensku s ambíciou kritického zhodnotenia, tak ako túto požiadavku formuloval pred časom J. Podoba (Podoba, 2006). Pokúsím sa pracovať s jeho argumentom o replikácii vedeckého myslenia a konceptov, ktoré sa z nemeckej tradície Volkskunde dostali na Slovensko.⁴ Podoba síce priznáva inšpirácie novými teóriami de Saussura, Trubeckého, Jakobsona a Bogytariova – čo v prípade folkloristiky je už aj čiastočne preukázané – no až podrobná komplexná analýza dobovej odbornej literatúry potvrdí alebo vyvráti Podobovo konštatovanie o „dominujúcej teoretickej pozícii deskriptívneho pozitivizmu s vlastivedným zameraním, spojeného so záchranným výskumom – selektívnym zberom archaických kultúrnych fenoménov, pomocou ktorých národopisári konštruovali obraz „ľudovej kultúry““ (Podoba, 2006: 273).

v roku 1963 ako amatérske ochotnícke divadlo. Od roku 1970 Radošinské naivné divadlo pôsobí ako profesionálny súbor v Bratislave.

2 Prof. PhDr. Andrej Melicherčík, CSc. (16. I. 1917 Párnica – 30. 5. 1966 Ružomberok).

3 Jubileu A. Melicherčíka bola venovaná vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou pri XX. Valnom zhromaždení Národopisnej spoločnosti Slovenska, ktoré sa konalo 7. – 9. 9. 2017 v Párnici, rodnej obci A. Melicherčíka (bližšie: Hlôšková, 2017: 347–350).

4 J. Podoba hovorí o sprostredkovateľskej úlohe českých vedcov, pôsobiach na Slovensku v medzivojnovom období.

M. Ferencová poukazuje na „limity vedeckého poznania a závislosť vedeckej produkcie od sociálneho prostredia, v ktorom vzniká“, a konštatuje, že „tento vplyv je asi najvýraznejší v sociálnych a humanitných vedách“, čo neobmedzuje len na vedu v nedemokratických spoločnostiach, keď ďalej konštatuje, že „absencia sociálnych limitov v demokratickej spoločnosti je iba ilúziou“ (Ferencová, 2006: 104–105). Na nevyhnutnú požiadavku kontextualizovať dejiny disciplíny poukazuje J. Woitsch, keď konštatuje: „Etnologii a etnology nemůžeme zkoumat „an sich“ bez zohlednění důležitých společenských, politických a kulturních změn, kterými Československo ve sledovaném období prošlo...“ (Woitsch, 2016: 17).

Ferencovej analýza etnografickej spisby obdobia socializmu v Československu a v Maďarsku, keď „myslenie v etnických kategóriách [...] bolo najviditeľnejším rámcom myslenia“ (Ferencová, 2006: 105), bola pre mňa inšpiráciou uvažovania o vedeckom diele Andreja Melicherčíka, ktorého určitá metodologická „kontroverznosť“ ma zaujala už ako študentku. Ostatne, na túto súvislosť poukazuje aj M. Leščák: „Hodnotiť dielo a pôsobenie A. Melicherčíka znamená do istej miery hodnotiť pozitívne i rozporuplné etapy jeho vývinu“ (Leščák, 2003: 70). V podobnom duchu sa vyjadruje aj E. Krekovičová, keď hovorí o istej metodologickej „rozpornosti“ Melicherčíkových metodologických prístupov (Krekovičová, 2017: 322) a A. Maťovčík poukazuje na konkrétne limity „peripetií“ jeho diela: „Výskumná práca Andreja Melicherčíka v oblasti národopisu má niekoľko vývinových etáp, dokumentujúcich vlniacu sa krivku jeho bádateľských úsilí so všetkými peripetiami, ktoré ovplyvňovali zložité dobové spoločensko-politické okolnosti povojnových desaťročí, vrátane totalitného dogmatizmu i tzv. dialekticko-marxistickej metodológie“ (Maťovčík, 2007: 49).

Z hľadiska folkloristiky ťažisko Melicherčíkovho záujmu tvorili: teoretické a metodologické otázky, vymedzenie a súdobý stav folklóru, prejavy folklorizmu, dejiny folkloristiky,⁵ dejiny folklórnych žánrov a folklórny obraz fenoménu zbojníctva. K týmto témam sa vyjadril v samostatných publikáciách a v zásadných dobových kompendiách, napr. aj v *Dejinách slovenskej literatúry* z roku 1962,⁶ čím jeho poňatie uvedených fenoménov získalo punc istej normatívnosti. Aj na základe týchto publikácií E. Krekovičová konštatuje, že A. Melicherčík zaujímal v slovenskej folkloristike, paradoxne však viac v mimofolkloristickej vedeckej komunite, status do istej miery „nedotknuteľnej ikony“ (Krekovičová, 2017: 324).

M. Leščák považuje Melicherčíka za „osobnosť základného významu pre zrod modernej slovenskej etnografie a folkloristiky, ktorá sa funkčno-štruktúrnou metódou zapísala do avantgardného prúdu prinajmenej stredoeurópskej vedy“ (Leščák, 2003: 67).⁷ V dejinách slovenskej folkloristiky je A. Melicherčík považovaný za Bogatyriovovho žiaka v zmysle uplatňovania metódy funkčného štrukturalizmu (Leščák, 2003). M. Leščák zdôrazňuje význam pedagogického pôsobenia P. G. Bogatyriova na bratislavskej univerzite, keď sa časť jeho poslucháčov aktívne zapojila do aplikácie metódy v koncipovaní terénneho výskumu, ako i v teoretickej oblasti (Leščák, 2003:

5 Príspevky o L. Štúrovi, monografia o P. Dobšinskom.

6 Mišianik, J. – Pišút, M. a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava : Veda, 1962.

7 M. Leščák dedikuje prehľadovú štúdiu o vývine folkloristiky v rokoch 1945–1975: *Pamiatke môjho učiteľa Andreja Melicherčíka* (Leščák, 1975: 515).

68). V prípade Melicherčíkovej *Teórie národopisu* J. Woitsch hovorí o pozoruhodnom pokuse o formuláciu svojbytnnej funkčno-štrukturálnej paradigmy (Woitsch, 2016: 29). A. Melicherčík v tejto prelomovej práci (Melicherčík, 1945) „začlenil funkčno-štrukturálnu metódu ako rovnocenný prúd v metodologickom arzenáli súdobého národopisu, určil jej východiskové princípy a obhajoval efektívnosť oproti vtedajším smerom najmä západoeurópskeho pozitivistického výskumu“ (Leščák, 2003: 68). Sám Melicherčík uplatňoval tento prístup v štúdiu folklóru od začiatku 40. rokov 20. storočia, predovšetkým pri interpretácii súdobého stavu „dedinského spevu“ a ľudovej prózy, kde uplatňoval funkčné hľadisko folklórnych faktov (Melicherčík, 1941, 1945–1946). Melicherčík sa v *Teórii národopisu* odvoláva na početné Bogatyriovove práce, a to jednak v prehľadovej časti o vývine teoretických prístupov v národopise (Melicherčík, 1945: 15–84), výrazne však tiež v druhej časti práce venovanej problematike súdobého národopisu (Melicherčík, 1945: 87–167).⁸ Inšpirácie Bogatyriovovým uvažovaním sú u Melicherčíka zreteľné pri charakteristike výskumných metód, tiež však pri analýze konceptov znaku, individua a kolektívu vo vzťahu k folklórnej tvorbe, folklórneho faktu, štruktúry folklórneho diela, funkcií folklóru, štruktúry a hierarchie funkcií, vzťahu formy a funkcie, normy a hodnoty atď. V recenzii Melicherčíkovej publikácie M. Kolečányi konštatuje Melicherčíkovu inšpiráciu štúdiou „Bogatyreva a Jakobsona“, ⁹ keď „v kapitole o vzťahu folklóru k sociálnemu bytiu zisťuje Melicherčík úzku spojitosť, a to významovou a znakovou stránkou. Sociálnu funkciu folklórneho javu pomôže v mnohom pochopiť semiológia. Na podklade sociálnych skutočností javí sa útvar folklórnej tvorby ako pevne skĺbená štruktúra“ (Kolečányi, 1946: 242).

Nuž, a ako spomína M. Leščák: „Melicherčík sa pokladal za oddaného žiaka Petra Bogatyriova.¹⁰ Je zaujímavé, že túto istú vlastnosť si cenil na Melicherčíkovi i Bogatyriov, ktorý si na A. Melicherčíka spomínal s otcovskou láskou. Pritom spomínal na vlastné roky strávené v predvojnovom Slovensku. A. Melicherčík zostal v Bogatyriovových očiach takým, akého ho spoznal koncom tridsiatych rokov. Poznal z vlastnej životnej skúsenosti, čo znamenalo žiť a prežiť v povojnových rokoch v ZSSR a nerád počúval o životných osudoch svojich známych a blízkych. Najmä nie počas dlhých rozhovorov v auguste a septembri 1968. Mnohí ho sklamali, no Melicherčík nie“ (Leščák, 1997: 84).

Politické a ideologické zmeny po februári 1948, keď sa politickej moci v Československu ujala Komunistická strana Československa, boli limitujúcim rámcom všetkých sfér života – vedecké bádanie na Slovensku nevynímajúc. Roky okolo prelomu polovice 20. storočia sa v dejinách vedeckého myslenia v etnológii na Slovensku vyznačovali „rýchlými zmenami v definovaní predmetu bádania, teoretických a metodologických východísk, cieľov disciplíny, ba dokonca pomenovania vedeckej disciplíny. Nastolovanie rôznych odborných názorov prichádzalo zároveň v takom období, keď sa nanovo vytvárali inštitucionálne podmienky na fungovanie vedeckej disciplíny...“ (Kiliánová, Popelková, 2010: 411). Autorky poukazujú na výrazný koncepčný a organizačný zástož A. Melicherčíka v odbornom smerovaní a inštitucionálnom ukotvení dobovej paradigmy v bádani o *ľudovej kultúre* (Kiliánová, Popelková, 2010: 412–413). G. Kiliánová a J. Zajonc sa v monografickej práci venovali histórii Národo-

8 A. Melicherčík uvádza 24 Bogatyriovových prác, na ktoré sa v publikácii odvoláva.

9 K problematike razmeževanija folkloristiki i literaturovedenija. In: *Lud Stowiański* III 2, Krakov 1931, B 230 – B 233.

10 Ostatne, aj prácu *Teória národopisu* uvádza venovaním: Venujem prof. dr. P. G. Bogatyrevovi v žiackej úcte.

pisného ústavu SAV/U/Ústavu etnológie SAV (Kiliánová, Zajonc, 2016). Autori sa snažili uplatniť širšie chápanie vývinu vedeckého myslenia v národopise/etnológii v konkrétnej vedeckej inštitúcii v koncepte „vedeckého bádania ako sociálneho procesu – ako určitú intencionálnu činnosť konkrétnych aktérov“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 15 a n.). Sústredili sa na otázku kontinuity a diskontinuity vedeckého bádania v národopise/etnológii s akcentom na činnosť akademického pracoviska od jeho vzniku po súčasnosť. V počiatočnom období tejto etapy zohrával významnú úlohu práve A. Melicherčík – za predsedu ústavu bol zvolený P. G. Bogatyriov, ktorý „funkciu v marci roku 1946 formálne prijal, no fakticky ju nevykonával. Úlohy predsedu ústavu plnil jeho zástupca Andrej Melicherčík, ktorý však nebol zamestnancom SAVU“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 24).¹¹ Andrej Melicherčík sa stal pracovníkom NÚ SAVU 1. 4. 1950 a bol poverený vedením folkloristickej sekcie (Kiliánová, Zajonc, 2016: 27). O dobovej atmosfére inštitucionalizovanej ideologizácie vypovedá skutočnosť, že bol vypracovaný Obežník SAVU z februára 1950 o požiadavkách na prácu vedeckých ústavov smerujúcich k „jasnej ideologickej orientácii, založenej na marx-leninizme“ [...] „Správny zbor vyžadoval štúdium odbornej a ideologickej literatúry“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 27). A. Melicherčík na pôde NÚ SAVU v tomto smere zohrával významnú úlohu, keď na septembrovej pracovnej porade zdôraznil, že „prvoradou úlohou [...] je vedecké formulovanie národopisu na základe marx-leninizmu [...], aby sa čo najviac priblížil k pokrokovej sovietskej etnografii“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 28).¹² Na skutočnosť, že aj organizačné zmeny mohli ovplyvniť teoretické smerovanie vedeckých disciplín poukazuje tiež fakt transformácie NÚ SAVU na Národopisnú sekciu Historického ústavu SAVU, čo mohol byť „jeden z faktorov posilnenia historickej metódy v národopise, ako to dokazuje aj plán folkloristických výskumov na rok 1951“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 31). A ako J. Zajonc uzatvára: „Zásadnú úlohu pri presadzovaní marxizmu a sovietskej etnografickej školy na pôde národopisného pracoviska SAVU i v slovenskom národopise zohral A. Melicherčík, v osobe ktorého sa spojil teoretik vednej disciplíny a stúpenec marxizmu ako komunistickej ideológie ... nebol však jediným a výlučným smerovaním, ale existoval v rozličných formách spojených s teoretickými prístupmi a metódami, využívanými v slovenskom národopise v 40. rokoch 20. storočia. Aplikácia marxistických východísk často ostávala iba v deklaratívnej či vo formálnej polohe. Začlenenie prvkov marxizmu do vedecko-výskumnej činnosti bolo efektívne u tých pracovníkov, ktorých teoreticko-metodologické zameranie bolo jasné a jednoznačné už v období pred jeho vstupom do slovenského národopisu (napr. u S. Kovačevičovej i A. Melicherčíka ako predstaviteľov funkčného štrukturalizmu)“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 54).

V tomto kontexte hovorí F. Bahenský o *sovietizácii* etnografie/národopisu v Československu (Bahenský, 2016), no zároveň upozorňuje, že: „Na národopis/etnografii je ovšem nutné v inkriminovaném období nahlížet jako na mnohaúrovňovou disciplínu, kde ideologické průsaky nebyly zdaleka rovnoměrné“ (Bahenský, 2016: 148). Podáva výklad o teoreticko-metodologických východiskách sovietskej národopisej školy (V. J. Bromlej, V. I. Kozlov, N. N. Čeboksarov, I. A. Čeboksarova, L. P. Potapov a i.) – a/ štádiálnosť vývinu ľudskej spoločnosti, b/ zvláštna zmes primordialisticko-

11 V roku 1949 sa uvažovalo o zrušení ústavu, no keďže od 1. 1. 1949 boli zrušené vedecké odbory MS (medzi nimi aj Národopisný odbor MS), bolo prijaté rozhodnutie, že Národopisný ústav ostane v SAVU. Organizačný štatút ústavu vypracoval A. Melicherčík.

12 V roku 1952 prešiel A. Melicherčík na Filozofickú fakultu Slovenskej univerzity.

-konštruktivistickéj vízie národa, c/ etnicita ako kľúčová ľudská skupinová identita (Bahenský, 2016: 150 a n.) a mali byť inšpiráciou, ba priam až „inštrukciou“ pre český a slovenský národopis/etnografiu. „Marxistická etnografie se měla nově soustředit na dialektický materialismus a třídní pojetí. Aplikace marxismu-leninismu se odrazila v národopisné vědě právě důrazem na historismus, který předpokládal studium předmětů, událostí a jevů v jejich vzniku, vývoji a zániku v souvislosti s konkrétními historickými podmínkami“ (Bahenský, 2016: 152).

M. Leščák vo vývine slovesnej folkloristiky na Slovensku po roku 1945, presnejšie v rokoch 1946–1948, identifikuje dve línie – „prvá, dotýkajúca sa bezprostredne zhromažďovania materiálu, nadviazala na amatérske podmienky predchádzajúceho obdobia, ktoré logicky vyplynuli z nedostatku odborne fundovaných folkloristov“ [...] „druhá teoreticky výrazne angažovaná línia, reprezentujúca ucelenejšiu metodologickú orientáciu nadviazala na funkčno-štruktúrálnu metódu, ktorá sa postupne na Slovensku začala rozvíjať pod vplyvom P. G. Bogatyriova“ (Leščák, 1975: 516). Leščák hľadá isté prepojenia s marxistickým prístupom, keď konštatuje: „Funkčno-štruktúrálna metóda [...] rešpektovaním nositeľa ľudovej kultúry a jeho tvorivých aktivít dostatočne akceptovala sociálny kontext existencie skúmaných javov, ba navyše do istej miery rešpektovala mikrovývinový aspekt. A hoci v takejto podobe ju nemožno zamieňať s marxistickým prístupom, nemožno však nevidieť jej niektoré pozitíva, ktoré ju zblížujú s marxistickým prístupom“ (Leščák, 1975: 517). O situácii v národopise/etnografii po roku 1948 konštatuje: „Postupne sa začal presadzovať dialektický a historický aspekt pri štúdiu ľudovej kultúry, začal sa kláŕť dôraz na jej triedny charakter“ (Leščák, 1975: 518). „Najväčšiu zásluhu na budovaní marxisticky orientovanej folkloristiky má A. Melicherčík...“ (Leščák, 1975: 518).

Až podrobná analýza všetkých prác A. Melicherčíka ukáže, nakoľko deklaratívne alebo i konzekventne Melicherčík prijal, osvojil si a aplikoval marxistickú metodológiu, ukotvenú v tzv. teórii historického materializmu. Na ilustráciu uvádzam deklaratívne formulovanie vedeckých úloh NÚ SAVU vo vedeckovýskumnom pláne na rok 1951, kde boli pre sekciu folkloristiky stanovené úlohy: „... výskum odrazu poddanského a kapitalistického útlaču v ľudovej tradícii...“ [a] „... nové formy tvorby v podmienkach ľudovej demokracie“ (Kiliánová, Popelková, 2010: 417). Aj podľa rezolúcie z II. celoštátnej konferencie etnografov v roku 1952 v Prahe „predmetom bádania súčasnej etnografie je štúdium špecifických rysov spôsobu života a kultúry etnických spoločností“ [...] „s cieľom „hľadať predovšetkým národné špecifiká, ktoré nemali iné národy“ a, ako konštatujú G. Kiliánová a K. Popelková: „bol to program, ktorý sa opäť obracal k etnografii ako k národnej disciplíne“ (Kiliánová, Popelková, 2010: 418). V roku 1953 sa konala I. celoštátna folkloristická konferencia. Ako uvádza J. Zajonc: „Podnetom na jej zvolanie boli metodologické a metodické nejasnosti vo folkloristickej práci“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 44). Už v roku 1950 deklarovala folkloristická sekcia NÚ SAVU, že bude v bádateľskej práci vychádzať „z Gorkého téz o folklóre, podľa ktorých folklór je tvorbou pracujúceho ľudu“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 44, pozn. 162).

M. Ferencová analyzovala argumentáciu socialistickej etnografie so špeciálnym zameraním na etnizáciu a nacionalizáciu konceptu kultúra a vytváraníu predstáv o národe (Ferencová 2006: 106). Tu považujem za dôležité nadviazať na autorku a spolu s ňou pripomenúť, že v rámci socialistického Československa sa na Slovensku skúmala „slovenská ľudová kultúra“ ako samostatný predmet výskumu. Podobne ako M. Ferencová, analyzovala som predovšetkým tie pasáže prác A. Melicherčíka, kde autor vymedzuje predmet svojho výskumu, ciele a metódy bádania, ako aj koncepty, ktorými narába.

Dielo Andreja Melicherčíka je lákavým, a ťažkým orieškom na rozlúsknutie – je totiž zasadené na „rozhraní epoch“ z hľadiska ekonomicko-politického, ideologického, inštitucionálneho, ako aj z hľadiska vývinu vedeckého myslenia v etnológii/folkloristike na Slovensku. Až po analýze všetkých zdrojov informácií, ktoré nateraz máme k Melicherčíkovmu dielu k dispozícii, sa môže folkloristika priblížiť k požiadavke komplexnej kritickej reflexie jeho zástoja vo vývine etnológie/folkloristiky na Slovensku.

Nazdávam sa, že doterajšie príspevky k dejinám folkloristiky síce čiastkovo, ale predsa len argumentovane vypovedajú o tom, že folkloristika na Slovensku (a nielen tu) sa v 19. storočí rodila s výraznými mimovedeckými cieľmi (Hlôšková 1995). Na pôde folkloristiky na Slovensku môžem uviesť ako úspešný pokus o analýzu prístupu konkrétneho zberateľa folklóru¹³ štúdiu G. Kiliánovej, v ktorej poukazuje na funkciu folklórnych textov pri konštruovaní národnej kultúry (Kiliánová, 1996). V duchu konštruktivistickej koncepcie s trochou zjednodušenia konštatujem, že folklórne texty existujú samé osebe vo väzbe na nositeľskú skupinu, a prostredníctvom záujmu vzdelanckých elít sa predovšetkým v 19. stor. „nacionalizujú/etnizujú“. Pracovne by som tento proces označila strešnejším „súčasným“ termínom *heritizácia*. Na túto tradíciu s výraznými mimovedeckými limitmi nadväzovala postupne sa profesionalizujúca folkloristika.

ZBOJNÍCKA/JÁNOŠÍKOVSKÁ TRADÍCIA AKO TÉMA POVOJNOVEJ SLOVESNEJ FOLKLORISTIKY NA SLOVENSKU

Výskum zbojníckej tradície bol jednou z línií otvárajúcich nový program pofebruárovej folkloristiky. „Melicherčík si vytýčil cieľ poukázať na príčiny a korene vzniku zbojníckej tradície vo folklóre na základe analýzy sociálnych podmienok vtedajšej feudálnej spoločnosti“ (Leščák, 1975: 519). Výskumná akcia a následné publikované príspevky „vzdvihli vážnosť tejto problematiky a čiastočne dokazujú i jej vtedajší vedecký a kultúrno-spoločenský význam“ (Leščák, 1975: 519). Pri hodnotení koncepcie a zástoja odborného periodika Slovenský národopis v prezentácii výsledkov folkloristiky na Slovensku konštatuje M. Šrámková: „Pokud jde o tematické zaměření slovenské slovesné folkloristiky, záhy se rýsují některé hlavní body. Byly formulovány v článcích A. Melicherčíka jako aktuální úkoly výzkumu horníků (SN 1955), zbojnické kultury v karpatské oblasti (SN 1956) a boje proti fašismu, zvláště za Slovenského národního povstání (SN 1961)“ (Šrámková, 2003: 216), keď práve A. Melicherčík vyzdvihuje zbojnícku tematiku ako jednu z hlavných úloh slovenskej folkloristiky. „V roku 1950 sa začal na návrh A. Melicherčíka výskum jánošíkovskej tradície, ktorý sa realizoval ako letný prázdninový výskum poslucháčov Slovenskej univerzity. Ich úlohou bolo vo vybraných lokalitách na celom území Slovenska „sbierať folklórny materiál, ktorý sa tematicky viaže na odboj proti feudálnej sústave (motívy zbojníckej a jánošíckej)“. Akcia pokračovala i v roku 1951 a mala byť rozšírená o štúdium „odrazu poddanského a kapitalistického útlaku v ľudovej tradícii“. Aj na základe jej výsledkov vznikla publikácia Jánošíkovská tradícia na Slovensku (Kiliánová, Zajonc, 2016: 49, pozn. 194, 195, 196). Téma sa potom priebežne v ďalších desaťročiach prelína v publikačných výstupoch mnohými číslami časopisu *Slovenský národopis*, charakterizujúc regionálne, národné či interetnické špecifiká tejto problematiky. Od počiatku 80. rokov 20. storočia sa zbojnícka tradícia v slovesnom folklóre stávajú medzinárodným výskumným projektom, organizo-

13 František Šujanský (1832–1907) – katolícky kňaz a zberateľ folklóru.

vaným Komisiou pre výskum ľudovej kultúry Karpát a Balkánu. Cieľom projektu bola medzinárodná syntéza. Výsledky základného i komparatívneho výskumu priebežne počas 80. rokov publikoval práve Slovenský národopis.¹⁴ M. Šrámková konštatuje: „Studie, které byly v souvislosti s mezinárodním projektem o zbojnictví v SN publikovány, měly pro formování teoretických i metodologických názorů slovenské, české i slavistické folkloristiky velký význam. Badatelé z jednotlivých národů ukázali totiž na společné i odlišné jevy a vlastnosti slovesného zbojnického folklóru a tím potvrdili, že nezbytnou podmínkou pro studium zbojnické problematiky (a tedy jakékoli problematiky jiných druhů slovesného folklóru) je uplatnění interetnické srovnávací metody“ (Šrámková, 2003: 217–218). Najkomplexnejšie spracovanú zbojnícku tradíciu z pohľadu jej miesta v kultúre a v kolektívnej historickej pamäti v Čechách, na Morave a na Slovensku predstavuje súbor štúdií v časopise *Slovenský národopis* v roku 1988¹⁵ a nateraz najnovšie práce J. Goszczyńskiej (Goszczyńska, 2003) či kolektívna medzinárodná syntéza *Geroi ili zbojnik/Heroes or Bandits* (Gašparíková, Putilov, 2002). Pokus o charakteristiku novších, aj mimofolklórnych, interpretácií jánošíkovskej tradície predstavuje stať autorky tohto príspevku (Hlôšková, 2005).

INŠTRUMENTALIZÁCIA ZBOJNÍCKEJ/JÁNOŠÍKOVskej TRADÍCIE V DIELE A. MELICHERČÍKA¹⁶

Problematika zbojníckej/jánošíkovskej tradície sa prelína celým vývinom Melicherčíkovej vedeckej práce¹⁷ a vedecko-popularizačnej práce a aj z kvantitatívneho hľadiska tvorí početnú súčasť jeho prác. Zatiaľ síce nie je k dispozícii kompletná bibliografia prác Andreja Melicherčíka, no mala som k dispozícii pracovnú verziu súpisu jeho diela.¹⁸ Zo 189 položiek tohto súpisu je 19 prác o zbojníckej/jánošíkovskej tradícii – z toho 11 samostatných publikácií. Pri charakteristike Melicherčíkových prác, v ktorých sa venuje zbojníckej/jánošíkovskej tradícii budem postupovať chronologicky – so snahou poukázať na ne/prienik dobového politicko-ideového kontextu a týchto prác. Okrem Melicherčíkových prác o sledovanej problematike jedným zo zdrojov informácií bola pre mňa jeho pozostalosť, ktorá je uložená v Slovenskej národnej knižnici v Martine.¹⁹ Pozostalosť obsahuje 2517 jednotiek rôzneho charakteru: korešpondenciu, práce vlastné i cudzie, prednášky a ich koncepty, posudky, poznámky a excerpty, početné sú odpisy záznamov ľudovej prózy a i. Z hľadiska témy, ktorej je venovaný príspevok, konštatujem, že v pozostalosti sa k zbojníckej/jánošíkovskej problematike nachádza 195 jednotiek. Ide o kratšie či rozsiahlejšie Melicherčíkove odborné a popularizačné práce k téme zbojníctva, jej súčasťou sú však i práce iných bádateľov (napr. V. Gašparíkovej).

14 V SN 1981/ 1, 2 boli napr. publikované štúdie, ktorých autormi sú: B. N. Putilov, V. Je. Gusev, V. K. Sokolovová, I. Küllösová, V. Gašparíková, M. Šrámková - O. Sirovátka.

15 Slovenský národopis, 36, 1988, č. 3-4. Súbor príspevkov na s. 399 – 618.

16 V tejto časti príspevku vychádzam čiastočne zo štúdie: Hlôšková, H. 2005.

17 Príspevky publikované priebežne od roku 1952 až do 1968, keď posmrtné vyšla Československá vlastivěda – Lidová kultura.

18 Súpis vypracovali pracovníci Slovenskej národnej knižnice v Martine na podnet PhDr. Viery Sedlákovej, etnografky, dlhoročnej odbornej pracovníčky tejto inštitúcie.

19 Pozostalosť skatalogizoval P. Štrelinger. Katalóg vyšiel ako 65. zv. edície Fondu Literárneho archívu Matice slovenskej: *Pozostalost Andreja Melicherčíka (1917–1966)*. Martin : Matica slovenská, 1972.

V malých sondážnych anketách z rokov 1993 a 1996, ktorú som vykonala so žiakmi končiacimi základnú školu (vtedy 8. ročník) v Bratislave a v Senci a s maturantmi na jednom z bratislavských gymnázií, zaradili mladí respondenti do panteónu hrdinov našich dejín vedľa Cyrila a Metoda, Ľudovíta Štúra, ale i Gustáva Husáka a Petra Bondru aj Juraja Jánošíka.²⁰ Otázky boli koncipované širšie – na etnické stereotypy, poznatky o kultúrnych regiónoch Slovenska a i. Historické povedomie sa reflektovalo v odpovediach maturantov cez rôzne osobnosti, témy a symboly minulosti. Varieta odpovedí na otázku: Na ktoré osobnosti z našich dejín môžeme byť podľa teba hrdí? bola nasledovná: Cyril a Metod, Svätopluk, Ján Jesenius, J. A. Komenský, Juraj Jánošík, Mária Terézia, Ľ. Štúr, M. R. Štefánik, T. G. Masaryk, J. Murgaš, A. Hlinka, J. Tiso, A. Dubček, ale i G. Husák, V. Havel, V. Dzurilla, P. Šťastný, P. Bondra (Hlôšková, 2005). V panteóne hrdinov J. Jánošík figuruje sám za všetkých zbojníkov. A nebolo ich na Slovensku málo. V písomných prameňoch sa už od 11. storočia sporadicky objavujú zmienky o zbojníkoch. Najpočetnejšie však pôsobili v 17. a 18. storočí, a to predovšetkým v horských oblastiach od Bielych Karpát a Javorníkov až po Nízke Beskydy. Záznamy z terénnych výskumov zo 70. rokov 20. storočia pri príprave *Etnografického atlasu Slovenska* uvádzajú okrem postavy Juraja Jánošíka celkovo 34 mien iných zbojníkov.

Práve zbojnícka tradícia po politicko-ekonomickej ruptúre v roku 1948 nadobudla aj oficiálny status jedného z národných symbolov. Dvaja poprední slovenskí intelektuáli Ľ. Lipták a V. Mináč sa dokonca v 60. rokoch vo svojich kritických reflexiách zamýšľali nad fenoménom zbojníctva ako nad akousi črtou slovenskej mentality, užívajúc „terminus technicus“ – „jánošíčenie“ (Pichler, 2000). „Posvätnosť“ tradície sa zavŕšila v 20. storočí polyžánrovou a multimediálnou mýtizáciou postavy Juraja Jánošíka ako predstaviteľa „kladného“ pólu zbojníckej tradície. Ideologickej doktríny budujúceho sa komunistického spoločenského systému sa sémantika tejto tradície totiž priam núkala. Znárodnenie, poštátnenie výrobných prostriedkov bolo v súlade s tézou o nastolení spravodlivosti vládou ľudu – tvorcu hodnôt. Zbojnícka tradícia ako taká bola navyše živá v ľudovom prostredí, ale aj živená už od 18. storočia a potom naplno v 19. storočí slovenskou vzdelaneckou elitou (Goszczynska, 2003). Ak aj dovtedy tradícia vykresľovala postavu zbojníka nejednoznačne, dokonca protirečivo ako priestupníka zákona – krutého či ľstivého, na druhej strane tiež ako spravodlivého, odvážneho a hrdého človeka z ľudu, jej „zoficiálnením“ na tzv. progresívnu tradíciu sa jánošíkovská tradícia vlastne sakralizovala a stala sa „jednostrunnou“. Nazdávam sa, že aj jej dobová odborná interpretácia po roku 1948 mala na tom nemalý podiel, ako sa na to pokúsim poukázať v chronologickom prehľade Melicherčíkovho prístupu a interpretácie tejto problematiky. Pre túto príležitosť som sa zamerala len na knižné publikácie – tematické monografie venované problematike jánošíkovskej/zbojníckej tradície a práce syntetického charakteru. Predstavujú totiž syntetizujúci, a teda do istej miery normatívny, výstup smerom dovnútra disciplíny – folkloristiky. Nazdávam sa zároveň, že takto boli chápané a využívané aj z pohľadu iných vedných disciplín či v kultúrnej a umeleckej sfére. Prvý predpoklad potvrdí alebo vyvráti napríklad aj budúca analýza citácií a ohlasov na uvedené Melicherčíkove práce.

²⁰ Anonymná anketa z roku 1996 medzi gymnazistami z maturitného ročníka prebehla v rámci predmetu Náuka o spoločnosti, čo mohlo (ale nemuselo) ovplyvniť odpovede študentov.

Slovenskú vlastivedu z roku 1943, kde spracoval stať o folklóre A. Melicherčík, hodnotí J. Zajonc „ako prvý pokus slovenských autorov vytvoriť vedeckú syntézu o slovenskej ľudovej kultúre“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 22). V kapitole *Slovenský folklór v Slovenskej vlastivede* (Novák, 1943) A. Melicherčík podáva historický prehľad záujmu o folklór na Slovensku od piesňových zbierok z prvej tretiny 17. stor. (Anna Szirmay-Keczerová), cez Kollára a Šafárika, edíciu *Slovenských spevov* až po zberateľské, publikačné a teoretické aktivity K. Plicku, B. Bartóka, P. G. Bogatyriova či J. Horáka. Všetky aktivity na poli zbierania, publikovania piesňového materiálu, ako aj prvé odborné príspevky teoretického charakteru zasadzuje Melicherčík do dobového hospodárskeho a historicko--filozofického kontextu, a to v širších európskych súvislostiach. Autor sa v tematicko--žánrovej charakteristike slovenského piesňového fondu špeciálne venuje aj *zbojníckym piesňam*, ktorým pripisuje „špecifický domáci pôvod“ (Melicherčík in Novák, 1943: 278) a ako konštatuje: „Základné popudy na vytvorenie tohto druhu slovenských ľudových piesní nachodíme v spoločenskom zriadení XVII. – XVIII. storočia. Sedliacky ľud tlačilo čím ďalej tým viac jarmo poddanstva, domáci nepokoj zvyšovali stále vojny, lapačky, i nebol div, že v hornatých krajoch tatranských a karpatských spolčoval sa odbojný živel proti poriadkom, vládnucim v krajine, a proti krutým zemepánom. Ujarmený ľud videl v týchto zbojníkoch – hôrných chlapcoch bojovníkov za vlastné práva, za lepšiu zajtrajšok. Hôrni chlapci stali sa symbolom slobody, hrdinstva – dedinský ľud nevidel v nich zbojníkov, ale osloboditeľov“ (Melicherčík in Novák, 1943: 278). Melicherčík charakterizuje folklórny obraz ústrednej postavy zbojníckej tradície ako „ideálneho predstaviteľa zbojníctva a sociálneho osloboditeľa. V neskorších časoch národného útľaku stal sa Jánošík symbolom bojovníka nielen za vymanenie z poddanstva, ale i bojovníkom za práva národné, symbolom národnej pravdy a národného víťazstva“ [...] „Takto do Jánošíkovej postavy slovenský ľud nevložil len svoje túžby, ale i základné črty vlastnej národnej povahy“ (Melicherčík in Novák, 1943: 278). Melicherčík uvádza, že aj okolité susedné národy (vymenúva ich) majú piesne o odbojných hrdinoch, no uzatvára: „V slovenskej ľudovej piesni však zbojnícke piesne tvoria podstatnú slovenskú zložku národnej tvorby ľudu, v ktorých sa odzrkadľuje slovenský kraj, slovenský um a v týchto piesňach uchované sú nejedny prvky slovenskej národnej povahy“ (Melicherčík, 1943: 279). Stať *Slovenské ľudové rozprávky* (Melicherčík in Novák, 1943: 291–299) je koncipovaná s takou istou koncepciou, ako stať o ľudových piesňach. Na tomto mieste sa nebudem zaoberať genologickou terminológiou – len na ilustráciu uvediem, že Melicherčík používa pre ústne naratívy polívkovský strešný termín *rozprávka*. Pri členení na druhy/žánre naratívov Melicherčík vychádza z koncepcie, tak ako ju J. Polívka uplatnil v *Súpise slovenských rozprávok* (Polívka, 1923–1932) a tak člení naratívy do skupín podľa „látky a jednotlivých vedúcich motívov“ (Melicherčík in Novák, 1943: 297). Látky a motívy *rozprávok* o zbojníkoch radí do dvoch skupín – aj medzi *rozprávky z obecného života*, ako aj do skupiny *povesti s najrozličnejšími látkami*, a zároveň uvádza, že „mnohé rozprávky presahujú rámec niektorej z uvedených skupín, vo variantoch voľne prechádzajú...“ (Melicherčík in Novák, 1943: 299).

1952 – Jánošíkovská tradícia na Slovensku

V *Jánošíkovej tradícii na Slovensku* A. Melicherčík uplatnil marxistický prístup a bol to prvý náčrt štúdia protifeudálneho odboja, i keď, ako konštatuje M. Leščák, „knižka mala neujasnenú koncepciu pri zbere folklórneho materiálu“ (Leščák, 1975: 519).

V *Úvode* (Melicherčík, 1952: 6–19) cituje z prác dobových ideologických a politických autorít V. I. Lenina, V. Kopeckého, V. M. Molotova²¹, K. Gottwalda, V. Širokého, J. V. Stalina, M. Gorkého, K. Marxa a i. Odvoláva sa na vyjadrenia Lenina o národnej hrdosti Veľkorusov a revolučné tradície odboja proti cárovi a šľachte – od Radiščeva, dekabristov. „Na príklade Veľkorusov učí nás V. I. Lenin národnej hrdosti predovšetkým tým, že nás odkazuje na slávnu minulosť nášho ľudu v jeho boji za slobodu a že nám dáva i vodidlo, ako oceniť poklady našej národnej kultúry“ [...] „no náš ľud má nielen krásne revolučné dejiny, má aj svoju vyspelú starobylú kultúru“ (Melicherčík, 1952: 6). Melicherčík zaraďuje zbojnícku tradíciu medzi pokrokové tradície a v duchu dobovej ideológie o pozitívnom smerovaní nového politického systému hodnotí ich priam propagandistickou rétorikou: „Slovenský ľud má svoje bojové revolučné tradície“ [...] „Sila a význam týchto tradícií spočíva práve v tom, že ony ako v minulosti, tak aj v súčasnosti sú neobyčajne významným organizátorom kolektívnej energie, usmernenej na prekonávanie včerajška a súčasne na výstavbu šťastného a radostného zajtrajška“ (Melicherčík, 1952: 7). Robí to aj vymedzením sa voči „buržoáznemu“ chápaniu dejín Slovenska, keď „vedome zamlčovala bojové revolučné tradície nášho ľudu“ [...] „nainfikovala nášmu ľudu, že jeho základnými povahovými črtami je pokora, skromnosť, poddajnosť a odovzdanosť do vôle božej...“ (Melicherčík, 1952: 8–9). Melicherčík charakterizuje jánošíkovskú tradíciu „ako časť revolučnej ideológie poddanských más“ a zaraďuje ju medzi historické fakty, konštatujúc, že „pochopiteľne podliehala zmenám. Tieto zmeny vyvolávali predovšetkým základné premeny v ekonomicko-spoločenských pomeroch nášho národného života. Do jánošíkovskej tradície prenikajú prvky, cudzie ľudu, nánosy buržoáznej falzifikácie jánošíkovskej tradície. Ale jánošíkovská tradícia si zachováva v ľudových masách v období kapitalizmu svoje revolučné jadro, bojovú náplň proti vykorisťovaniu triednej spoločnosti“ (Melicherčík, 1952: 17). A. Melicherčík uvádza, že Milan Hodža na prvom zasadnutí Učenej spoločnosti Šafárikovej k zmyslu slovenských dejín hovorí: nikdy sme nevítali, a preto v povahe slovenskej prevláda trpnosť a pasivita. Melicherčík reaguje vyhranene: „Ťažko si možno predstaviť väčšiu urážku nášho ľudu, ako ju vyriekol tento oficiálny predstaviteľ slovenskej agrárnej buržoázie“, a argumentuje: „Celé obdobie feudalizmu je u nás obdobím neúprosneho triedneho boja“ (Melicherčík, 1952: 9) a má podľa neho najrôznejšie formy, keď zbojníctvo je jedna z nich. Argumentuje v duchu sociálneho determinizmu: „Zboj i zbojníka vytvára spoločenská nevyhnutnosť, ich korene sú v zločinnej sústave feudalizmu“ [...] „Takto sa potom Jánošík ako revolučný roľnícky hrdina stáva tlmočníkom masových túžob a ideálov poddanského ľudu“ [...] „Jánošík bol zbojník, ale u neho, ako aj u mnohých iných, je zboj aktom spoločenskej vzbury“ (Melicherčík, 1952: 12–13). Pri charakteristike Jánošíka ako folklórneho hrdinu Melicherčík konštatuje: „... náš ľud vo svojej umeleckej tvorbe vytvára z neho [Juraja Jánošíka] jeden z najkrajších typov hrdinu, akého vôbec v minulosti vytvoril“ [...] „[jánošíkovská tradícia] stáva sa cez svojho hrdinu nositeľom revolučnej kolektívnej energie ľudových más a ako súčasť ich ideológie, vyjadrujúc ich túžby, stáva sa organizátorom kolektívneho konania ľudových más. Jánošíkovská tradícia nie je len odrazom minulosti, je súčasne i mohutným videním ľudu do budúcnosti a sohráva tak vo vedomí širokých pracujúcich más jednoznačne progresívnu úlohu“ (Melicherčík, 1952: 14). Jánošíkovskú tematiku považuje A. Melicherčík vo vývine slovenského folklóru za kvalitatívne novú

21 V. M. Molotov (1890–1986). Viačeslav Michajlovič Molotov, vlastným menom Viačeslav Michajlovič Skriabin – politik a sovietsky štátnik a diplomat. V rokoch 1930–1941 predseda sovietskej vlády, v rokoch 1939–1949, 1953–1956 národný komisár a minister zahraničných vecí ZSSR.

stupeň: „Analýza folklórneho materiálu, podľa mojej mienky, v tejto práci dostatočne potvrdí tú skutočnosť, že jánošíkovská tematika v našom folklóre značí z hľadiska dejín nášho folklóru novú etapu jeho vývoja“ (Melicherčík, 1952: 18).

1959 – Slovenský folklór – chrestomatia

Špeciálny typ syntetickej práce predstavuje chrestomatia *Slovenský folklór* z roku 1959 (Melicherčík, 1959). Od vydania tejto práce na Slovensku odvtedy nevyšla moderná práca s podobnou koncepciou. V chrestomatii uplatňuje Melicherčík konzekventne historický prístup a fenomény folklóru posudzuje pod zorným uhlom sociálneho determinizmu limitujúceho historické vedomie: „V dejinách slovenského folklóru nastáva približne počnúc druhou polovicou 15. storočia prenikavý zlom. Toto obdobie charakterizuje u nás predovšetkým to, že dozrievali dobové podmienky pre likvidáciu predchádzajúcej feudálnej rozdrobenosti“... „vytvárali sa podmienky pre formovanie novej náplne historického vedomia roľníckeho ľudu“ (Melicherčík, 1959: 523). Melicherčík v tejto práci postavil vývin slovenského folklóru „na koncepcii osamostatňovania a vývinu jednotlivých žánrov“ (Leščák, 1975: 532). Stotožňujem sa s názorom M. Leščáka, že „... autor prílišne konštruuje vzťahy vývinových fáz folklórnej tradície, pričom fakty, ktorými tieto vzťahy dokladá, sú zväčša povytvárané z kontextu, v ktorom spĺňali svoju funkciu v štruktúre folklóru a už vôbec sa neprihliada k ich pramennej hodnote. Táto v podstate umelá konštrukcia dejín folklóru nerešpektuje osobitný vývinový proces, ktorý je k histórii v úplne špecifických koreláciách a vyplýva z vývinu spoločenského poznania a pracovnej skúsenosti konkrétnej spoločenskej skupiny, ktorá je nositeľom folklóru ako špecifického fenoménu jej kolektívneho bytia a vedomia“ (Leščák, 1975: 532). Zbojnícku tematiku radí ako jednu z tém tzv. historických piesní, pričom „pod historickou piesňou rozumieme žánrove mnohotvárnny piesňový výtvar ľudu, v ktorom sa zobrazujú určité významné udalosti národných dejín alebo určité historické postavy, ktoré zohrali dôležitú úlohu v dejinách nášho ľudu“ (Melicherčík, 1959: 523). „Významnú skupinu historických piesní tvoria piesne zbojnícke, ktoré najprímeranejšie zobrazili sociálnu stránku života slovenského ľudu v období pozdneho feudalizmu. Zbojnícka tematika v slovenskom folklóre vzniká, ideove a umelecky sa dotvára v samostatný jeho tematický celok, v zložitých podmienkach triedneho boja slovenského ľudu proti feudálnym vykorisťovateľom“ [...] „Základnou témou zbojníckych piesní je sociálny kontrast, ktorý je zobrazený v bojovej akcii, v dynamike veľkosti hrdinstva prostého človeka a v hĺbke ľudskej tragiky súčasne. Slovenská ľudová zbojnícka poézia sa vyvíjala s tendenciou k tematickej cyklizácii. Ústrednú postavu tejto poézie tvorí postava Juraja Jánošíka. Jeho osoba koncentrovala okolo seba jednak typičnosť zbojníckych činov rôznych období a rôznych častí Slovenska a na druhej strane rôzne zbojnícke postavy v legendárnu jánošíkovskú družinu hôrných chlapcov. Okrem Jánošíka ospieval slovenský ľud vo svojich zbojníckych piesňach celý rad iných zbojníkov, ako napr. Surovca, Ilčíka, Šinku, Vdovčíka a iných lokálnych hrdinov ľudového protifeudálneho odboja“ (Melicherčík, 1959: 525).

1963 – Juraj Jánošík – hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu²²

Melicherčík uvádza, že v prvej práci „sústredil pozornosť na objasnenie jánošíkovskej tradície, vo svojom vzniku svojrázneho prejavu revolučnej a bojovej ideológie sloven-

²² Ide o II. prepracované a doplnené vydanie.

ských poddanských roľníckych más, ktorá sa formovala u nás vo svojej počiatkovej podobe v období poľného feudalizmu a primerane odrazila myslenie a názory slovenského ľudu na všetky podstatné a pálčivé otázky vtedajšej spoločnosti“ (Melicherčík, 1963: 3). Za nezanedbateľnú skutočnosť možno považovať fakt, že práca *Juraj Jánošík, hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu* vyšla vo vydavateľstve Naše vojsko – Praha ako 21. zväzok v slovenskom a ako 23. zväzok v českom znení v edícii Hrdinovia vojen a revolúcií, pričom toto vydanie pripravil k 250. výročiu popravy Juraja Jánošíka. A. Melicherčík mal v tejto práci ambíciu „rozšíriť o nové poznatky k širším súvislostiam slovenského zbojníctva so zbojníctvom celej karpatskej oblasti“ (Melicherčík, 1963: 7), a vrátil sa aj „k samotnému významu jánošíkovskej tradície v našich národných dejinách a národnej kultúre a to s osobitným zreteľom k nášmu dňu“ (Melicherčík, 1963: 7). Zaradeniu do edície, v ktorej publikácia vyšla, zodpovedá aj autorovo deklaratívne vyjadrenie o význame ideovej výšky a umeleckého majstrovstva v „ľudovom“ stvárnení zbojníka: „Podal som v tejto práci jej obraz [bohatej ľudovej poetickkej a umeleckej tvorby nielen na Slovensku, ale v celej širokej oblasti Karpát], aby sa čitateľ presvedčil, ako si pracujúci ľud váži a miluje svojich revolučných hrdinov minulosti, a aby som ukázal, akú ideovú výšku a umelecké majstrovstvo dosiahlo v ľudovej poetickkej tvorbe a v ľudovom umení zobrazenie hôrneho chlapca, legendárneho zbojníka, ktorý bojoval za práva, spravodlivosť a krajší život pracujúceho človeka“ (Melicherčík, 1963: 6). Hovorí o mobilizačnom potenciáli a vysokom morálnom étose tejto tradície pre dobovú spoločnosť a v tomto zmysle je potrebné uviesť aj, nazdávam sa, nie nepodstatný fakt, že publikácia vyšla v náklade 2000 výtlačkov. Ako konštatuje A. Melicherčík: „Jánošíkov zboj sa skončil tragicky, ale myšlienka boja proti vykorisťovateľom za pravdu, spravodlivosť a krajší život prostého pracujúceho človeka zasvietila vo vedomí nášho ľudu ako jasná hviezda na večernej oblohe“ [...] „Náplň jánošíkovskej tradície našla svoje splnenie v našej slobodnej súčasnosti. Všetci z nej stali sa už dobovým anachronizmom v detailoch. Jej základný tón ostáva však trvale živý: každý pokrok vyžaduje si bojové vypätie a nadšenie a ak treba, aj obeť toho najcennejšieho, čo predstavovala a vždy bude predstavovať – ľudský život“ (Melicherčík, 1963: 7).

1968 – Československá vlastivěda – zv. III Lidová kultura²³

V kolektívnej syntéze *Lidová kultura* edície Československá vlastivěda zv. III. sa A. Melicherčík autorsky spolupodieľal na kapitole *Folklór. V odseku Funkce ústního podání* (Melicherčík, 1968: 592) uvádza a charakterizuje „osobitosti ľudovej prozaickej tradície“ – ústnosť, kolektívnosť, variatívnosť, vyzdvihujúc kolektívnosť jednak v tvorivom procese, predovšetkým však „v ideologickej sfére – rozprávky a povesti vyjadrujú skutočnosť, názory, túžby a prania nie jednotlivca, ale ľudu ako celku. V obrazoch jednotlivých postáv zovšeobecňujú predstavy ľudu o živote, práci, hrdinstve, kráse, morálke a pod.“ V samostatnej pasáži sa vyjadruje aj k „etnicite slovenskej ľudovej prózy“, ktorú viaže na fenomén kolektívnosti: „Ako kolektívne hodnoty, ktoré sa vytvárali v ústnom podaní ľudu po stáročia, sú rozprávky a povesti výraznými nositeľmi etnických rysov národnej kultúry. To sa prejavuje v rade príznakov, vlastných slovenskému ľudu, jeho dejinám, životným podmienkam, názorom, zmýšľaníu a pod.“ (Melicherčík, 1968: 593).

Z folkloristického genologického hľadiska len upozorňujem, že tu už Melicherčík rozlišuje termíny pohádka¹⁵ a povest, v rámci ktorej ako jednu z podskupín uvádza

23 Práca vyšla dva roky po smrti A. Melicherčíka.

podskupinu historické pověsti a ďalej v rámci nich vymedzuje samostatný cyklus povestí o zbojníkoch, v ktorých „ideovo prevláda tematika sociálna, založená kompozične na triednom kontraste [...] historické povesti riešia tento konflikt v prospech utláčaných, v čom je vyjadrená sila presvedčenia ľudu, že pravda a spravodlivosť budú raz na jeho strane“ (Melicherčík, 1968: 620).

Na postavách zbojníkov Juraja Jánošíka a Michala Vdovčíka (Gašparíková, 1964) demonštruje názor o historickej podmienenosti umeleckého/folklórneho spracovania témy, keď konštatuje, že Michal Vdovčík žil a pôsobil v 1. tretine 19. storočia, „v dobe, ktorú možno označiť za súmrak nielen slovenského, ale karpatského zbojníctva vôbec“ (Melicherčík, 1968: 620), čo nachádza výraz v obsahu vdovčíkovského cyklu, keď „hrdinská tematika ustupuje, do popredia sa dostávajú prvky šibalské, žartovné a dobrodružné“. Sociálny kontrast označuje A. Melicherčík ako „základný námet zbojníckych piesní“ (Melicherčík, 1968: 624), ktoré podľa neho tvoria významnú skupinu slovenských ľudových piesní. Aj tu uplatňuje jednu z téz historického materializmu o formatívnej funkcii spoločenského bytia na spoločenské vedomie.

ZÁVERY

Odborný záujem A. Melicherčíka o zbojnícku/jánošíkovskú tradíciu sa prelína celým vývinom jeho bádateľskej kariéry s publikačnými výstupmi v samostatných knižných prácach, ako aj staťami v syntetických národopisných/folkloristických publikáciách. Nemalý vplyv na „etatizáciu“ zbojníckej/jánošíkovskej tradície v období socializmu mali pravdepodobne aj Melicherčíkove popularizačné práce. V deklarovaných východiskách, tiež však pri interpretácii folklórneho materiálu a historiografických dát k téme zbojníctva, A. Melicherčík uplatňoval historický a sociálno-deterministický prístup. Fenomén zbojníctva považoval za výraz uvedomelého aktu odboja proti súdobému spoločenskému poriadku a jeho stvárnenie vo folklórnej tradícii Slovenska za kvalitatívne novú etapu zobrazovania folklórneho hrdinu. Jeho práce boli východiskom pre aplikáciu historického prístupu v precizovaní obrazu zbojníctva v novšom štádiu vývinu tohto fenoménu. Zbojnícka tradícia s jánošíkovským cyklom bola vhodným folklórnym materiálom na kultúrohistorickú interpretáciu v duchu nastupujúcej marxistickej metodológie – ukázať triednu podmienenosť sociálnych procesov, ľudové masy ako aktéra a subjekt dejinného procesu nás, obraz antifeudálneho odboja ako progresívnu tradíciu. Analyzovaný materiál preukázal, že A. Melicherčík pri interpretácii zbojníckej/jánošíkovskej tradície uplatnil v podstate jednotné metodologické rámce bez ohľadu na politicko-ideologické kontexty. Melicherčíkove práce o fenoméne zbojníckej tradície boli vzorovým východiskom folkloristického štúdia štádiálnosti fenoménu zbojníctva (práce V. Gašparíkovej), ako aj tzv. revolučných/odbojových tradícií. V naratívnych podobách to v kontexte dejín Slovenska predstavoval záujem o miesto a podoby obrazu Slovenského národného povstania v kolektívnej historickej pamäti. V období po februári 1948 bol A. Melicherčík jedným z hlavných tvorcov „novej“ koncepcie národopisného/folkloristického bádania, ktorú práve intenzívnym a dlhodobým interpretovaním zbojníckej/jánošíkovskej tradície sám konzekventne naplňoval.

V príspevku som sa zamerala na jednu z bádateľských tém výraznej osobnosti folkloristiky. Až komplexné kritické spracovanie všetkých ostatných tém Melicherčíkov-

25 Československá vlastivěda z roku 1968 vyšla v českom jazyku.

ho folkloristického vedeckého programu, berúc do úvahy nielen publikované práce, ale aj iné zdroje informácií (napríklad autorské poznámky, rukopisné materiály, inštitucionálne dokumenty a i.) sprecizuje obraz o zástoji konkrétnej osobnosti v konkrétnom dobovom kontexte etnografie/folkloristiky na Slovensku.

LITERATÚRA

- Bahenský, F. (2016). Se sovětským národopisem na věčné časy! Fikce, či realita? In: J. Woitsch, A. Jůnová Macková a kol.: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., s. 148–158.
- Beňušková, Z., Jágerová, M., Nádaská, K. (2013). *Dejiny slovenskej etnológie v 20. storočí*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Bibliographia ethnographica Carpatobalcanica* (1984). (Redaktori zväzku: Viera Gašparíková, Pavol Stano). Brno.
- Dzubáková, M. (1976). *Ku genéze slovenskej folkloristiky*. Bratislava: VEDA.
- Ferencová, M. (2006). Od ľudu k národu: vytváranie národnej kultúry v etnografickej produkcii v socialistickom Československu a Maďarsku. In: *Etnologické rozpravy XIII* (2), s. 104–134.
- Gašparíková, V. (1964). *Zbojník Michal Vdovec v histórii a folklóre gemerského ľudu*. Bratislava: VEDA.
- Gašparíková, V. (1966). *Zbojník Mišo Vdovčík*. Bratislava: Mladé letá.
- Gašparíková, V., Putilov, B. N. (Eds.) (2002). *Geroj ili zbojnik. Obraz razbojnika v folklóre karpatskeho regiona (Heroes or Bandits. Outlaw Traditions in the Carpathian Region)*. Budapest: European Folklore Institute.
- Goszczyńska, J. (2003). *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: JUGA.
- Hlôšková, H. (1995). Minulosť ako argument (povešť v teoretickej interpretácii a literárnej praxi v 19. stor. na Slovensku. *Traditiones* (Ljubljana) 24, 237–249.
- Hlôšková, H. (2005). Národný hrdina Juraj Jánošík. In: E. Krekovič, E. Mannová, E. Krekovičová (Eds.), *Mýty naše slovenské*. Bratislava: SAPpress, s. 94–104.
- Hlôšková, H. (2009). *Príspevky k dejinám folkloristiky*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Hlôšková, H. (2017). 20. Valné zhromaždenie NSS pri SAV a vedecká konferencia Etnológia pre súčasnosť (7. – 9. 9. 2017, Párnica). *Slovenský národopis*, 65(3), 347–350.
- Kiliánová, G. (1996). František Šujanský a jeho folkloristická práca. In: M. Leščák (Ed.), *K dejinám slovesnej folkloristiky*. Bratislava, Ústav etnológie SAV, Nadácia Prebudená pieseň, s. 37–55.
- Kiliánová, G., Popelková, K. (2010). Zavádzanie marxistickej etnografie v národopise na Slovensku: zmena vedeckého myslenia? *Slovenský národopis*, 58(4), 410–424.
- Kiliánová, G. (2013). Päťdesiat ročníkov Slovenského národopisu: bilancia vedeckého časopisu. In: J. Zajonc, M. Mészáros, I. Kostovská: *Slovenský národopis 1953–2002 bibliografia*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Kiliánová, G., Zajonc, J. (2016). 70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied: kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie. Bratislava: VEDA.
- Klačka, J. (1994). Prerastanie SAVU do SAV. In: O. Pöss (Ed.), *Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI*. Bratislava: Historický ústav SAV, s. 41–48.
- Kolečányi, M. (1946). Recenzia knihy A. Melicherčíka: Teória národopisu. *Slovenské pohľady*, 62(5), 242–243.
- Krekovičová, E. (2017). Na margo k významnému jubileu Andreja Melicherčíka. *Slovenský národopis*, 65(3), s. 321–328.
- Leščák, M. (1975). Slovenská folkloristika v rokoch 1945–1975. *Slovenský národopis*, 23(4), 515–546.
- Leščák, M. (Ed.) (1996). *K dejinám slovesnej folkloristiky*. Bratislava: Nadácia Prebudená pieseň.
- Leščák, M. (1997). Profesor Andrej Melicherčík: Spomienky a inšpirácie k nedožitej osemdesiatke (1917 – 1966). *Slovenský národopis*, 45(1), 78–86.
- Leščák, M. (2003). Andrej Melicherčík – osoba

- nosť slovenskej etnológie. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 30, 67–85.
- Maťovčík, A. (2007). Andrej Melicherčík (16. 1. 1917 Párnica – 30. 5. 1966 Ružomberok). *Knižnica*, 8(4), 48–50.
- Melicherčík, A. (1941). Funkčné premeny v dnešnom dedinskom speve. *Národopisný sborník MS*, 1, 116–141.
- Melicherčík, A. (1945). *Teória národopisu*. Lip-tovský sv. Mikuláš : Tranoscus.
- Melicherčík, A. (1945–1946). Príspevok k skúmaniu funkcií ľudovej rozprávky. *Národopisný sborník MS*, 6–7, 117–132.
- Melicherčík, A. (1950). Československá etnografia a niektoré jej úlohy pri výstavbe socializmu. *Národopisný sborník SAVU*, s. 25–36.
- Melicherčík, A. (1952). *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava : Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení.
- Melicherčík, A. (1959). *Slovenský folklór. Chrestomatia*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV.
- Melicherčík, A. (1963). *Juraj Jánošík – hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*. Bratislava : Vydavateľstvo Osveta.
- Melicherčík, A. (ved. red.) (1968): *Československá vlastivěda*. Praha : Orbis, 1968.
- Michálek, J. (1977). Význam diela Andreja Melicherčíka pre rozvoj marxistickej etnografie a folkloristiky. *Slovenský národopis*, 25(4), 567–578.
- Michálek, J. (1990). *Dejiny etnografie a folkloristiky (postavy, diela, inštitúcie)*. Bratislava : Univerzita Komenského.
- Novák, E. (Red.) (1943). *Slovenská vlastivěda II.*, Bratislava : SAVU, 1943. (Autorom kapitoly *Slovenský folklór* na s. 259–331 je univ. asistent PhDr. Andrej Melicherčík).
- Pichler, T. (2000). „Jánošíčenie“ (O kariére jedného pojmu). In: I. Kamenec, E. Kowalská, E. Mannová (Eds.), *Historik v čase a v priestore*. Bratislava : Kaligram, s. 129–137.
- Podoba, J. (2006). Menší brat strážcom tradície: „údel bílého muže“, český intelektuál a slovenský národopis v 20. storočí. In: J. Pospíšilová, J. Nosková (Eds.), *Od lidové písní k evropské etnologii – 100 let Etnologického ústavu AVČR*. Brno : Etnologický ústav AV ČR, s. 269–282.
- Polívka, J. (1923–1931). *Súpis slovenských rozprávok. I.–V.* Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská.
- Šrámková, M. (2003). Slovesná folkloristika v padesáti ročníkoch Slovenského národopisu. *Slovenský národopis*, 51(2), 215–229.
- Šrámková, M. (2008). *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000 (přehled, vývoj, témata, bibliografie)*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Urbancová, V. (1970). *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Urbancová, V. (1987). *Slovenská etnografia v 19. storočí. Vývoj názorov na slovenský ľud*. Martin : Matica slovenská.
- Woitsch, J. (2016). Úvod: Etnologie v zúženém prostoru. In: J. Woitsch, A. Jůnová Macková a kol.: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha : Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., s. 9–37.

O AUTORKE

HANA HLŔŠKOVÁ – slovenská etnologička/folkloristka, vedecká pracovníčka a pedagogička. V roku 1978 absolvovala Katedru etnografie a folkloristiky na Filozofickej fakulte UK (FiF UK) v Bratislave. Jej hlavnými výskumnými témami sú slovesný prejav, folklorizmus, dejiny folkloristiky a orálna história. Pôsobila a pôsobí ako redaktorka časopisov *Slavistická folkloristika*, *Slovenský národopis* a *Ethnologia Slovaca et Slavica*. V rokoch 2008 až 2014 bola predsedníčkou Národopisnej spoločnosti Slovenska. Vydala napríklad publikácie *Žena z pohľadu etnológie* (spolueditor M. Leščák, 1998), *Tradičná kultúra a generácie* (Ed., 1978), *Folklór v kontextoch. Zborník venovaný jubileu E. Droppovej* (Ed., 2005), *Individuálna a kolektívna historická pamäť – vybrané folkloristické aspekty* (2008) a množstvo vedeckých štúdií, recenzií a správ.